

РАЗПОЛОЖЕНИЕ НА ВИСШИТЕ УЧИЛИЩА В БЪЛГАРИЯ В КОНТЕКСТА НА ФОРМИРАНЕ НА ПАЗАРА НА ТРУДА

Гл. ас. д-р Цветелина Берберова-Вълчева,
доц. д-р Камен Петров, доц. д-р Николай Цонков
Университет за национално и световно стопанство

Резюме. В настоящата статия се опитваме да изведем някои проблеми, пред които е изправено висшето образование в България. Представени са актуалността на проблема и изследователските опити за анализ на системата и нейните опорни елементи. Статията е опит да се направи снимка на висшето образование в България в контекста на подготвените от него на кадри. На базата на анкетно проучване извеждаме потребностите на пазара на труда и регионалната фокусираност на социално-икономическото развитие, а също така са направени анализ и оценка на възможностите за формиране на трудов пазар в онлайн пространството. Разглеждат се тенденциите за потребността на кадри с висше образование на пазара на труда, като се правят съответните изводи и препоръки.

Ключови думи: висше образование; развитие; управление; висши училища; бизнес; региони

Въведение

Съвременният университет е място за учене и изследване, той е отворен и свързан с обществото. Предоставя образователни услуги и ги прави важен елемент от националната икономика през XXI век. Адаптирането на университетите към новите реалности налага да разгледаме техния териториален фокус и възможността да подпомагат процесите на устойчиво развитие в национален, регионален и местен план. Това предопределя ролята на университета да генерира елит и да подготвя кадри за социално-икономическото развитие на отделната държава. Фокусът на обучението през нашето столетие вече се разширява, като освен за млади хора създава възможности за учене през целия живот. Това предопределя и новата роля на университетите като средище и съсредоточие на знания, които имат съответното обществено значение. В българското висше образование се наложи моделът на постоянна промяна в системата на висшето образование. Това предполага да

изследваме възможностите за развитие на системата на висше образование с формиране на насищане на националната територия с учебни заведения, които да решават чисто социално-икономически задачи. Този процес на държавно ниво е заложен с ролята, значението и възможностите, които може да играе картата на висшето образование. Необходимо да направим уточнението, че протичащите процеси в областта на висшето образование не трябва да имат само пространствен характер, а да очертават социално-икономическата среда и фокус на развитие.

Опитът показва, че търсенето на възможности за формиране на балансирана териториална система на висшето образование може да се окаже решаващ фактор за подпомагане процеса на трансформация на националното стопанство в зелена икономика. Това ще даде и повече възможности пред българското висше образование, което е подложено на естествената конкуренция, породена от Европейското образователно пространство и от очертаващата се демографска криза в държавата. Целта на изследването е – да се направят анализ и оценка на съсредоточието на висшите училища на регионално ниво и възможностите за тяхната оптимизация през призмата на изследване на връзката университети – пазар на труда. Методологията на изследването е изработена съобразно изискванията, спецификата и ограниченията на системата на висшето образование. Методологическият апарат обхваща разнообразен инструментариум, като аналитичен, сравнителен, описателен, индуктивен, дедуктивен, географски, териториален, системен, статистически методи, социологическо изследване и позоваване на експертно мнение. Друг важен компонент е състоянието на отрасловата структура на икономиката на ниво области, която формира нивата на заетост и на безработица на ниво райони за планиране (включително и съотношение публичен – реален сектор). Този процес на очертаване нивото на урбанизация на българските градове позволява да се анализира по-точно профилът на съществуващите висши училища, акредитираните професионални направления и какъв е техният потенциал в средносрочен и дългосрочен план. На регионално ниво трябва да се търси съпоставимост на наличните или бъдещите висши училища със структурата и състоянието на училищната мрежа за средно образование, след което следва да се определи капацитетът на висшите училища в страната.

1. Преглед на наличната научна литература в областта на висшето образование

Изследванията и промените в образованието в глобален мащаб се превърнаха в реалност от 90-те години на миналия век. В тази посока обаче са идентифицирани два важни процеса. Първият е свързан с глобализацията на образованието и подготовката на обикновени специалисти за пазара на тру-

да. Вторият процес е свързан с регионализирането на висшето образование и формирането на образователни региони. Прегледът на литературата показва, че има много научни изследвания в областта на взаимосвързаността между университетите и бизнес средата. Например Christopher J. Hahn и Jeanine E. Gangeness изследват настоящите и бъдещите образователни и лидерски нужди на работната сила в САЩ (Hahn & Gangeness 2019). Според тях има големи промени на пазара на труда и университетите трябва да засилят връзката между бизнеса и висшите училища. В тази посока Баскен изследва сътрудничеството бизнес – висше образование, за да отговори на нуждите на пазара на труда (Basken 2017). Целите и ролята на висшето образование са обект на много научни дискусии. Ето защо философският дебат продължава в тази област. Прегледът на литературата показва сблъсък на две концепции относно регулирането на висшето образование (Kromydas 2017). В същото време, висшите училища, разглеждани като социални институции, могат да влияят върху специфичната структура на формирането на обществото.

Партньорството между висшето образование и бизнеса е важно за създаването на подходяща бизнес среда. Ефективното партньорство е предпоставка за икономическо развитие. Това изисква добро управление, основано на обща визия, споделяне на ценности и общи цели (Lehmann et al. 2020). Според авторите университетите играят роля като опорни организации в предприемаческата екосистема (Guerrero et al. 2015). Голяма част от университетите се стараят да постигнат стабилна и финансово независима организация, която привлича и генерира собствени приходи чрез участието в предприемачески инициативи и иновативни проекти (Yuleva-Chuchulayna 2022). Университетите са иновативни центрове за създаване на знания, тъй като участват в регионалната иновативна система (Nabi et al. 2018; Hassan 2020). Лий и Мюлер изследват заплатите на завършилите в инженерните области в Германия и Корея и последиците от тях върху институционалната диверсификация (Lee & Müller 2019). Шенкенхофер и Вилхелм обясняват необходимостта от хибриден човешки капитал в Германия (Schenkenhofer & Wilhelm 2020). Те разглеждат ролята на дуалното образование в германската държава. В бъдеще е важно да се проучи връзката висши училища – дуално образование – регионално развитие (Sansone et al. 2021).

Значимо изследване по въпросите на висшето образование предлага Борислав Борисов. Авторът аргументира тезата, че броят на висшите училища не е проблем за системата. Той доказва, че броят на университетите в България е съизмерим с този в другите европейски държави (Borisov 2018). Споделяме неговото виждане, че анализът на системата на висшето образование трябва да е съобразен с демографското развитие на българските региони, като се отчитат високата трудова мобилност и динамиката на пазара на труда. При

анализа на системата са изведени корелациите: бизнес – университети – пазара на труда – качество на обучение във висшето образование. Някои български автори като Н. Гергова апробират инструмента бенчмаркинг, за да оценят и анализират качеството на висшето образование в България (Gerova 2019). Тя анализира и изследва съвременните управленски практики по отношение на дейността на висшите училища. Принос за анализа е проученият голям брой специализирани издания и нормативни документи, касаещи висшето образование¹.

В друго изследване на тема „Статистико-икономически анализ на системата на висшето образование в България“ Елеонора Николаева Минева-Димитрова извършва статистическо изследване на състоянието, регионалната диференциация и развитието на системата на висшето образование в България (Mineva-Dimitrova 2019). Същевременно Искра Милева разглежда проблемите на стратегическото управление на висшето образование в България в контекста на края на програмния период и в условията на кризата COVID-19 (Mileva 2020). В статията си тя предлага междуотраслов мрежов модел на стратегическо управление на висшето образование. Според нея този модел може да се базира на взаимодействието между мрежите от заинтересовани страни за изграждането на стратегии. Ето защо Милева прави анализ на Стратегията за развитие на висшето образование в Република България за периода 2014 – 2020 г. и на проекта на Стратегия за развитие на висшето образование в Република България за периода 2021 – 2030 г. Принос в изследванията, свързани с иновациите в образованието, има Руслан Пенчев (Penchev 2019). Авторът изследва различни форми, наложени за иновативно обучение във висшите училища. Той приема, че иновациите в обучението изискват споделено разбиране за базовите определения и дефиниции в тази интердисциплинарна област на интензивни изследвания и практически приложения.

2. Фокус и острота на системата на висше образование в България

В българските условия се изведе потребността от консолидация на висшите училища, което се прокламира с отделянето на средства за реформи. Фокусът на тези реформи е консолидацията на висшето образование. Начинът на промяна е свързан с намаляването на свободата на управление чрез въвеждане на редица ограничителни мерки и условия, заложи в основните стратегически и програмни документи, чрез които да наложат оптимизиране на висшето образование. Опит за решаване на проблемите започва извеждане на новите тенденции и промени. Нашите учени смятат, че в образователната институция се предоставят образователни услуги и не е без значение какви ресурси са осигурени за тях, разходват ли се ефикасно, как се промотират, търсени и желани ли са от участниците в образователния процес, какви са възможностите за усъвършенстване и развитие на обра-

зователните услуги и т.н. (Georgieva 2022). Това налага основния въпрос за определяне оптималния капацитет на българското висше образование. В българския вариант се забелязва модел на концентрация, който е съпътстван с институционалната стратегия за ситуиране на образованието в няколко основни центъра. Евентуалната промяна на структурата на висшите училища обаче със сигурност изисква силна регионална икономика. В допълнение, анализирайки системата на висше образование, трябва категорично да кажем, че е необходимо не само държавата, но и частният сектор да приеме като важно условие за своето съществуване университетите да бъдат окрупнявани. Според Искра Милева Националната карта на висшето образование не задава националните политики по отношение управлението на висшите училища и специалностите, няма изградена конкретна визия на това подсекторно ниво, която да показва обща концепция за развитие спрямо предизвикателствата на бъдещето (Mileva 2022, p. 50).

Първият фокус е върху плановият прием на студентите. През последните години държавната поръчка се редуцира, но това кореспондира и с намаления брой на завършващи средно образование. Като ефект се получава относително нисък праг на прием в българските висши училища. Видно от графика №1 е, че през 2001 г. близо 25,8% от завършилите средно образование стават студенти.

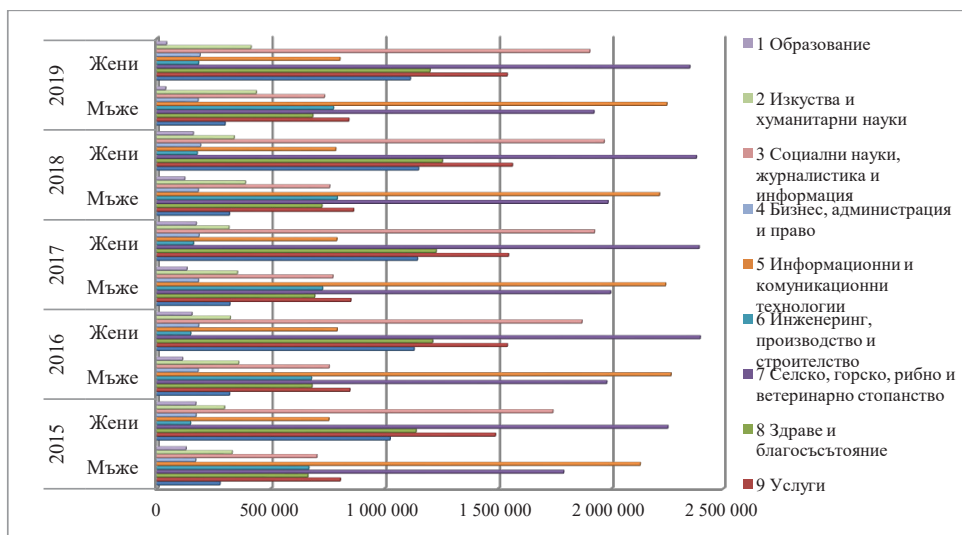

Графика 1. Нетен коефициент на записване на населението в образователната система, възрастова група 19 – 23 години в %

Източник: НСИ и авторски изчисления

Тази цифра през 2021 г. става вече 43,8% от завършилите. По експертните данни за страните от ЕС тази цифра върви в границите между 29 и 35% от всички завършили. Положителната новина за отбелязване е, че броят на студентите намалява с много по-малко. По данни на НСИ нетният коефициент на записване на населението в образователната система

на възрастовата група 19 – 23 г. в разглеждания период (2001/2002 г. – 2020/2021 г.) е нараснал с 18 процентни пункта. В тази посока за състоянието на работната сила и профила на обучение нашата страна е сходна с други държави в ЕС-28 в периода 2016 – 2019 г. Например почти една трета (32,0 %) от всички студенти, следващи висше образование, изучават социални науки, журналистика, информационни науки, стопански науки, административно управление или право както в България, така и в Европейския съюз. Делът на жените е 57,6 % от всички студенти в тази област на образованието. Втората най-често срещана област на образованието включва науките, свързани с инженерството, производството и строителството, които се изучават от 15,7 % от всички студенти, следващи висше образование. В тази област почти три четвърти (74,1 %) от всички студенти са мъже. Третата най-голяма област на образованието включва здравеопазването и социалните услуги с дял от 13,4 % от всички студенти, следващи висше образование. Жените в тази област са близо три четвърти (71,2 %) от общия брой студенти, следващи висше образование. Сред останалите области на образованието, показани на графика 2, най-голям е делът на жените сред изучаващите науки, свързани с образованието (78,0 % от всички студенти), като те са почти две трети (64,5 %) от всички студенти, изучаващи изкуства и хуманитарни науки.

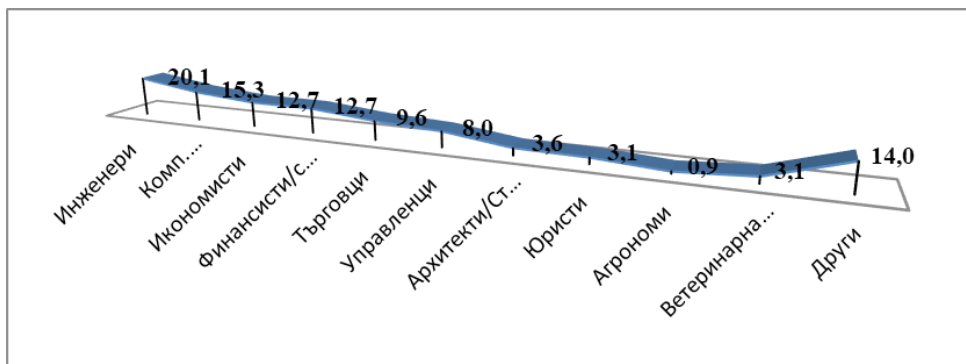
Графика 2. Разпределение на студентите в системата по области, ЕС-28, (2015 – 2019 г.)

Източник: Авторска интерпретация по данни на „Евростат“

В България три от областите обхващат почти половината (46%) от обучаемите в ОКС „бакалавър“, като най-висок относителен дял заемат студентите от „Бизнес и администрация“ – 21%, следвани от областите „Технически науки и технически професии“ – 14%, и „Науки за обществото и човешкото поведение“ – 11%. Най-малък е дялът на студентите, обучаващи се в областта „Математика и статистика“ – 0.43%. За последните 4 години по данни на НСИ² около 21% от завършващите висше образование са от направление „Администрация и управление“, като предимно завършват ОКС „Бакалавър“ и ОКС „Магистър“. Дялът на дипломираните в ОКС „Доктор“ е около 8% от всички придобили в страната тази образователно-квалификационна степен. В българските условия се забелязва потребността от по-голяма роля на висшите училища за управление на регионалното развитие. В рамките на Европейския съюз регионалното развитие трябва да е приоритет. То е генератор на изтеглящото икономическо развитие, интелигентната специализация, регионалните инвестиции и насърчаване на социално-икономическото развитие с цел да се преодолеят различията между отделните държави и региони в рамките на Съюза. Образователните институции според водещите експертни на Европейския съюз могат да бъдат двигателите на регионалното развитие, като използват възможностите за иновации в приоритетните сектори и да помогнат на местния бизнес и другите местни организации да възприемат и овладяват нови начини на мислене.

Анализ и оценка на възможностите за формиране на трудов пазар в он-лайн пространството

След като изучаването на бизнес и административни специалности става все по-актуално, се насочихме към изследването на българския бизнес за проблемите на висшето образование и неговите кадрови измерения. Търсенето на обща оценка от страна на представителите на бизнеса показва, че по отношение на академичното образование все по-голяма роля ще играят потребностите на пазара на труда от висшисти. Нашето изследване е проведено сред малко над 600 фирми от цялата страна по повод търсенето и предлагането на труд за специалисти със завършено висше образование. Изборът ни беше да видим кои професионални общности имат тежест в пространството, но като цяло, данните показаха, че между бизнеса и образованието обикновено има единодушие по въпроса, че такова трябва да има и от двете страни. От графика 3 е видно, че най-много свободни места има за инженери, които са 1/5 от всички специалисти, потребни на бизнеса. Компютърните специалисти са втората водеща група подготвени кадри, необходими на частния сектор, като техният процент е 15,3 % от общото търсене. Еднакъв е процентът на необходимостта от икономисти и финансово-счетоводни кадри – по 12,7%.

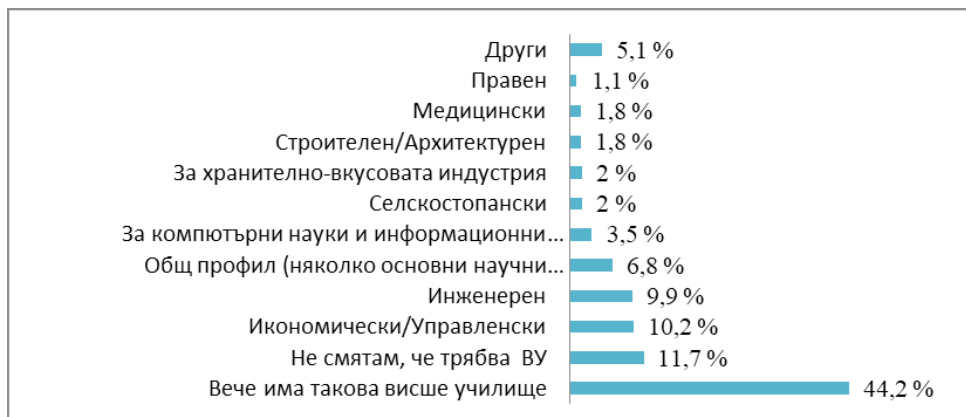

Графика 3. Основни специалисти, търсени от частния сектор, в проценти

Източник: Анкетно проучване, проведено през септември – октомври 2021 г.

Най-малък е процентът на търсените агрономи, който е 0,9%, вероятно поради намаляване броя на земеделските стопанства, но от друга страна, появата на нови специалности, като „растителна защита“ и други, обръква отговорите. Това дава отражение и върху юристите и ветеринарните специалисти, които са в рамките на 3,1%. Реално обаче виждаме как в повечето региони на страната липсват юристи и ветеринари. Нормално е да има по-голямо търсене на архитектите и строителните инженери – около 3,6 %. По-значим фактор на пазара на труда е търсенето на специалисти по търговия, които заемат близо 1/10 от всички висшисти. Необходимостта от мениджъри от различно естество е близо 8 % от цялостното търсене на кадри. Важно е да се отбележи, че съвременният бизнес в България още не е трансформиран, защото близо 14% от кадрите заемат различни професии, които или не се възприемат достатъчно сериозно на пазара на труда, или не са оценени достатъчно високо. От графика 3 можем да заключим, че най-търсени са кадрите на университети с икономически и административни профили, от гледна точка на съвкупното търсене от тези професионални направления.

Това са икономисти, финансисти, счетоводители, търговци, управленци, следвани от тези на университетите с технически профил (инженери и компютърни специалисти), последвани от университети, предлагащи обучение за архитекти и строителни инженери, на последно място – университети предлагащи обучение за ветеринарна медицина и агрономство. Кадровият проблем с годините става по-актуален. Подобен извод можем да направим и на база графика 4, където са изведени най-търсените специалности. Още повече че голяма част от работодатели изискват младите специалисти да имат широка и фундаментална подготовка.

Графика 4. Профили на университетите според предпочитанията на бизнеса в %

Източник: Анкетно проучване, проведено през септември – октомври 2021 г.

Така, след като акцентираме върху очакванията на търсещ и предлагащите труда, следва да изведем двете страни с предизвикателствата на възпитание, обучение и професионална подготовка на младите висшисти за тяхното кариерно развитие. Необходими са сериозни мерки за по-доброто кадрово обезпечаване структурите на всички нива, особено на общинско ниво, както и налагане модела на продължаващо образование и повишаване компетенциите на работещите в сферата на местното управление. Очаквано най-търсени са компютърните специалисти, както и медицинските сестри/ акушерки.

Графика 5. Необходими специалисти на анкетираните общини

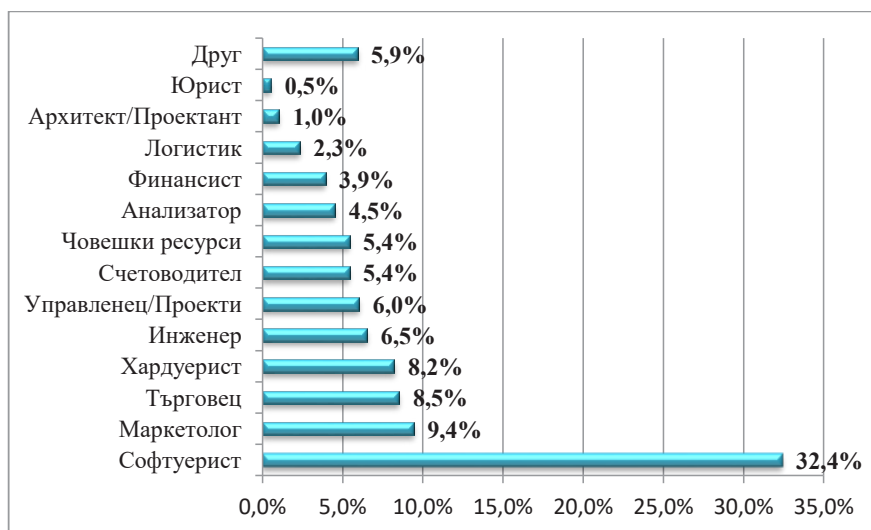
Източник: Анкетно проучване, проведено през октомври – ноември 2021 г.

По-нататъшното дигитализиране на местните услуги изисква сериозен план и достатъчно човешки и финансови ресурси за неговото прилагане. С настъпването на вируса КОВИД-19, навсякъде стана ясно, че липсват кадри от медицината, както и в допитването, където на челните места са медицинските сестри/акушери и лекарите. Специалисти със завършена финансово-счетоводни специалност се нареждат на третото място по търсене в общините. Това показват и данните от графика № 5. Също така архитекти, строителни инженери и проектантите са следващата категория специалисти с висше образование, която излиза на преден план като необходимост в общините. Учители, юристи и специалисти по екология са също съществена част от търсените квалифицирани кадри на общините.

3. Тенденции за потребността на кадри с висше образование на пазара на труда

Проблемът с наемането на специалисти с висше образование е свързан с професионалната им подготовка, която заема ключово място в съвременното общество. Това ни накарва чрез оценка и анализ на повече от 850 обяви в интернет пространството за периода 01.07.2021 – 01.10.2021 г. да направим анализ на търсенето на труда и съответно оценка на предлаганите работни места. По отношение на процентното разпределение на предлагана работа по райони водещ е Югозападният район за планиране. Предложените в него обяви са близо 89,5% от всички електронни предложения за работа. Тук е мястото да кажем, че Югозападният район заема водеща позиция във формирането на съвкупния БВП на страната. Коефициентът на икономическа активност на населението на 15 – 64 навършени години към 31.12.2020 г. е 77,5% и е най-висок в страната. Районът е на първо място и по ръст на инвестициите спрямо същия период на миналата година, както и по броя на новоразкритите свободни работни места.

В посочената графика 6 е видно, че търсенето на „юристи“ е 0,5% от всички обяви, което показва, че благодарение на съществуването на 13 юридически факултета в страната има насищане на пазара. Малък е интересът и към длъжността „Архитект“, което е обяснимо поради обхвата на тази специалност и ролята и в строителния бранш. Пример за това е, че има професии, които не се разбират, защото напоследък професията „логистик“ заема само 2,3 % от обявите, но от друга страна, сред най-търсените са специалистите в сферата на материално-техническото снабдяване. Още повече че през последните години статистиката показва, че транспорт и логистика са структуроопределящи за българската икономика. Разбира се, резонно остава и търсенето на качествени специалисти като финансист, анализатори, счетоводители и управление на човешките ресурси. Засега те обхващат близо 5,6% , като умерено търсене предвид развитието на сектора на услугите. При тези професии най-вероятно проблем е, че търсенето на кадри за тях е основно в 7-те големи града на България. По-интензивно е търсенето на проектантите, инженери, търговци, хардуер

Графика 6. Процентно разпределение на позиции за работа

Източник: Анкетно проучване, проведено през юли – септември 2021 г.

специалисти, управленци и маркетолози, което в рамките на 6 – 9%. Същевременно тази група от професии, на практика, има възможност да разшири своя обхват и да продължи да произвежда умерено количество специалисти с висше образование. В предложената графика 5 е видно, че най-търсената специалност е софтуерист, като тя на практика обхваща близо 1/3 от всички обяви. Търсенето ѝ е за преобладаващата част от общините в България.

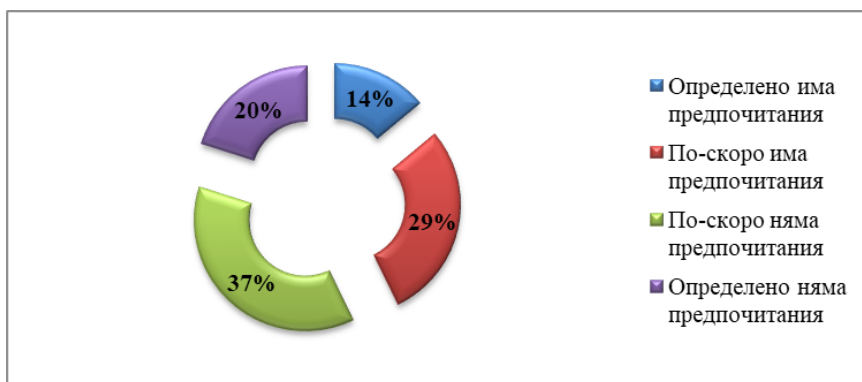

Графика 7. Основни начини за набиране на персонал в частния сектор

Източник: Анкетно проучване, проведено през септември – октомври 2021 г.

Можем да отчетем, че в България има определен дефицит във всички професионални направления. От друга страна, подборът на специалност и университет е една от най-важните стъпки по пътя към успешна професионална реализация. Поставя се сериозно въпросът за изискванията към обучението във висшето училище, продиктувани от съществуващото противоречие между търсенето на висококвалифицирани специалисти, притежаващи адекватна професионална компетентност, предприемачески и управленски умения, и реалното предлагане на пазара на труда. Изключително малък е процентът на фирмите, които работят с кариерните центрове на висшите училища за набиране на кадри с висше образование – едва 11%. Това отчетливо извежда на преден план електронните платформи за търсене и предлагане на работа – общо 67,5 % от анкетираните работодатели използват този метод. Всичко това е показано на графика №7. Това предполага засилено обучение на завършващите за работа с електронните платформи, умения за изготвяне на документи за участие в конкурси и презентационни умения.

На практика, процесът на електронизация вероятно ще доведе и до увеличение на възнагражденията на тези специалисти поради високото ниво на тяхното търсене. По данни на Рейтинговата система най-висока степен на приложение на придобитото висше образование имат завършилите професионални направления „Военно дело“ (99 на сто), „Фармация“ (95 на сто), „Медицина“ (95 на сто), „Стоматология“ (93 на сто), „Ветеринарна медицина“ (73 на сто) и „Педагогика“ (72 на сто). Това се обяснява с високата степен на регулация на тези области и планиране на държавната поръчка в зависимост от потребностите. Значително по-ниско е приложението на придобитото висше образование на завършилите професионалните направления с най-голям брой студенти – „Икономика“ (38 на сто) и „Администрация и управление“ (37 на сто).

Графика 8. Предпочитания на работодателите към университетите

Източник: Анкетно проучване, проведено през септември – октомври 2021 г.

Като цяло, се приема, че инвестициите в образование и обучение са добро средство за връзка на групите в неравностойно положение с пазара на труда и изграждането на устойчивост към промените, което е видно от графика №8. Така изборът на кадри от определен университет по отношение на подготвеност на студентите в предприемачество, продуктивност и иновации на местно ниво не е отразен, а това налага създаване на рамка, която да гарантира определени принципи и насоки, валидни за всички сектори и професионални квалификации. Това може да бъде достатъчно условие от страна на работодателите за избор на млади специалисти със сключване на договори с висшите училища в дългосрочен план, както и инвестирането в нови производствени процеси и механизми за организация на работата.

Заклучение

Настоящият преглед на някои аспекти от състоянието на системата на висше образование е насочен към решаването на редица отворени въпроси, свързани с авторитета на висшето образование. От друга страна, моделът може да се преосмисли и да се формират нови трудности, което може да формира нов стратегически подход на развитие на страната. От друга страна, опитът за централизация и намаляване на висшите училища допълнително ще повиши очакванията на останалите висши училища, което може да окаже негативно влияние върху качеството на подготвените специалисти за пазара на труда. Досегашният модел на академичната автономия върви към адаптиране на по-централна роля на държавното управление и модел на мониторинг, който не е ясно до какво състояние може да доведе системата на висшето образование. Нормалният път е да се върви към образование (адаптиране на учебните програми обществените потребности), научните изследвания за нуждите на регионалния бизнес (изграждане на регионални технологични центрове) и рекрутирането на елити в университетските научни звена. Създаването на възможност за допирни точки между бизнеса и висшето образование е същността за формиране на профилна и териториална насоченост на предоставяните образователни услуги. Търсенето на решения преминава и през налагане на модел за развитие на националната територия в средносрочен и дългосрочен план. Търсенето на пълнота и капацитет на висшите училища може да намери своето решение в структуриране на изследователски, специализирани и общообразователни висши училища с национален и регионален обхват. Подобен модел ще даде възможност на общообразователните университети да решават по-широк кръг от проблеми, а изследователските да бъдат трансмисия към бизнеса и публичния сектор, като решават проблеми, свързани с научно-техническия прогрес и отрасловото разделение на труда. Специализираните университети, съответстващи на профила на съответния регион, формиращи конкуренти предимства на отделни отрасли, определящи практическата връзка между бизнеса и публичния сектор, ще решават конкретни проблеми. Те биха могли да създават необходимото ниво на иновации и развитие на съответния регион и прилежащата му територия.

БЕЛЕЖКИ

1. Закон за развитието на академичния състав (обн., ДВ, бр. 38 от 21.05.2010 г.); Закон за висшето образование (обн., ДВ, бр. 112 от 27.12.1995 г., изм. и доп., ДВ, бр. 17 от 25.02.2020 г.); Стратегия за развитие на висшето образование 2014 – 2020 г.; Стратегия за развитие на научните изследвания 2014 – 2020 г.
2. Данни от НСИ за „Записани студенти по образователно-квалификационна степен и тесни области на образованието“. Available at: Записани студенти по образователно-квалификационна степен и тесни области на образованието – Национален статистически институт (nsi.bg).

ЛИТЕРАТУРА

- БОРИСОВ, Б., 2018. *Висшето образование в България – проблеми и перспективи*, София: Сборник статии, Труд.
- ГЕОРГИЕВА, С., 2022. *Стратегии за управлението на качеството на образование. Стратегии на образователната и научната политика*, Т. **30**, № 5, с. 500 – 511. DOI: 10.53656/str2022-5-4-str.
- ГЕРГОВА, Н., 2019. *Бенчмаркинг – инструмент за оценка и анализ на качеството на висшето образование в България*. София: ВТУ „Тодор Каблешков“. ISBN 978-954-12-0258-6.
- МИЛЕВА, И., 2020. *Стратегическото управление на висшето образование в края на програмния период и в условията на кризата COVID-19. ПУБЛИЧНИ ПОЛИТИКИ.BG*, Т. **11**, №4, с. 62 – 80.
- МИЛЕВА, И., 2022. *Предизвикателства пред стратегическото управление на висшето образование в България в новото десетилетие (Национална карта на висшето образование). Стратегии на образователната и научната политика*, Т. **30**, № 1, с. 32 – 58. DOI: 10.53656/str2022-1-2-chal.
- МИНЕВА-ДИМИТРОВА, Е. Н., 2019. *Статистико-икономически анализ на системата на висшето образование в България (Дисертационен труд)*.
- ПЕНЧЕВ, Р. П., 2019. *Иновации в обучението – възможности и проблеми*. Ботевград: Международно висше бизнес училище, с. 404 – 409.
- ЮЛЕВА-ЧУЧУЛАЙНА, Р., 2022. *Формиране на модел за иновативни стратегии на университетите в България. Стратегии на образователната и научната политика*, Т. **30**, № 5, с. 512 – 540. DOI: 10.53656/str2022-5-6-for.
- BASKEN, P., 2017. *Trump Will Push Apprenticeships, Using Accreditation and Student Aid*. The Chronicle of Higher Education, 07 06.
- GUERRERO, M., CUNNINGHAM, J. A. & URBANO, D., 2015. Economic impact of entrepreneurial universities' activities: An exploratory study of the United Kingdom. *Research Policy*, vol. **44**, no. 3, pp. 748 – 764. DOI: 10.1016/j.respol.2014.10.008.

- HAHN, C. J. & GANGENESS, J. E., 2019. *Business, Leadership And Education: A Case For More Business Engagement In Higher Education. American Journal of Business Education (AJBE)*, vol. **12**, no. 1, pp. 19 – 32.
- HASSAN, N. A., 2020. University business incubators as a tool for accelerating entrepreneurship: theoretical perspective. *Review of Economics and Political Science*. DOI 10.1108/REPS-10-2019-0142.
- KROMYDAS, T., 2017. Rethinking higher education and its relationship with social inequalities: Past knowledge, present state and future potential. *Palgrave Communications*, vol. **3**, no.1. DOI: 10.1057/s41599-017-0001-8.
- LEE, S. J. & MÜLLER, L., 2019. Institutional stratification and its effects on wages of higher education graduates in Germany and South Korea. *European Journal of Higher Education*, vol. **9**, no. 4, pp. 433 – 451. DOI: 10.1080/21568235.2019.1666290.
- LEHMANN, E. E., MEOLIHTTIPS, M., PALEARI, S. & STOCKINGER, S. A. E., 2020. The role of higher education for the development of entrepreneurial ecosystems. *European Journal Of Higher Education*, vol. **10**, no. 1, pp. 1 – 9. DOI: 10.1080/21568235.2020.1718924.
- NABI, G. ET AL., 2018. Does entrepreneurship education in the first year of higher education develop entrepreneurial intentions? The role of learning and inspiration. *Studies in Higher Education*, vol. **43**, no. 3, pp. 452 – 467. DOI: 10.1080/03075079.2016.1177716.
- SANSONE, G., BATTAGLIA, D., LANDONI, P. & PAOLUCCI, E., 2021. Academic spinoffs: the role of entrepreneurship education. *International Entrepreneurship and Management Journal*, vol. **17**, no. 1, pp. 369 – 399. DOI: 10.1007/s11365-019-00601-9.
- SCHENKENHOFER, J. & WILHELM, D., 2020. Fuelling Germany's Mittelstand with complementary human capital: the case of the Cooperative State University Baden-Württemberg. *European Journal of Higher Education*, vol. **10**. No. 1, pp. 72 – 92. DOI: 10.1080/21568235.2019.1694421.

REFERENCES

- BASKEN, P., 2017. *Trump Will Push Apprenticeships, Using Accreditation and Student Aid*. The Chronicle of Higher Education, 07 06.
- BORISOV, B., 2018. *Vissheto obrazovanie v Balgariya – problemi i perspektivi*, Sofia: Sbornik statii, Trud.
- GEORGIEVA, S., 2022. Strategies for Education Quality Management. *Strategii na Obrazovatelnata i Nauchnata Politika – Strategies for Policy in Science and Education*, vol. **30**, no 5, pp. 500 – 511. DOI: 10.53656/str2022-5-4-str.
- GERGOVA, N., 2019. *Benchmarking - instrument za otsenka i analiz na kachestvoto na vissheto obrazovanie v Balgariya*. Sofia: Todor Kableshkov. ISBN 978-954-12-0258-6.

- GUERRERO, M., CUNNINGHAM, J. A. & URBANO, D., 2015. Economic impact of entrepreneurial universities' activities: An exploratory study of the United Kingdom. *Research Policy*, vol. **44**, no. 3, pp. 748 – 764. DOI: 10.1016/j.respol.2014.10.008.
- HAHN, C. J. & GANGENESS, J. E., 2019. Business, Leadership And Education: A Case For More Business Engagement In Higher Education. *American Journal of Business Education (AJBE)*, vol. **12**, no. 1, pp. 19 – 32. ISSN: ISSN-1942-2504.
- HASSAN, N. A., 2020. University business incubators as a tool for accelerating entrepreneurship: theoretical perspective. *Review of Economics and Political Science*. DOI 10.1108/REPS-10-2019-0142.
- KROMYDAS, T., 2017. Rethinking higher education and its relationship with social inequalities: Past knowledge, present state and future potential. *Palgrave Communications*, vol. **3**, no.1. DOI: 10.1057/s41599-017-0001-8.
- LEE, S. J. & MÜLLER, L., 2019. Institutional stratification and its effects on wages of higher education graduates in Germany and South Korea. *European Journal of Higher Education*, vol. **9**, no. 4, pp. 433 – 451. DOI: 10.1080/21568235.2019.1666290.
- LEHMANN, E. E., MEOLIHTPS, M., PALEARI, S. & STOCKINGER, S. A. E., 2020. The role of higher education for the development of entrepreneurial ecosystems. *European Journal Of Higher Education*, vol. **10**, no. 1, pp. 1 – 9. DOI: 10.1080/21568235.2020.1718924.
- MILEVA, I., 2020. Strategicheskoto upravlennie na vissheto obrazovanie v kraia na programniya period i v usloviyata na krizata „COVID-19“. *PUBLICHNI POLITIKI.BG*, vol. **11**. No. 4, pp. 62 – 80.
- MILEVA, I., 2022. Challenges Lying Ahead of Strategic Governance of Higher Education in Bulgaria in the New Decade (National Map of Higher Education). *Strategii na Obrazovatelnata i Nauchnata Politika-Strategies for Policy in Science and Education*, vol. **30**, no. 1, pp. 32 – 58. DOI: 10.53656/str2022-1-2-chal.
- MINEVA-DIMITROVA, E. N., 2019. *Statistiko-ikonomicheski analiz na sistemata na vissheto obrazovanie v Bulgariya (Disertatsionen trud)*.
- NABI, G. ET AL., 2018. Does entrepreneurship education in the first year of higher education develop entrepreneurial intentions? The role of learning and inspiration. *Studies in Higher Education*, vol. **43**, no. 3, pp. 452 – 467. DOI: 10.1080/03075079.2016.1177716.
- PENCHEV, R. P., 2019. *INOVATSII V OBUCHENIETO – VAZMOZHNOСТИ I PROBLEMI*, Botevgrad: Mezhdunarodno visshe biznes uchilishte, pp. 404 – 409.
- SANSONE, G., BATTAGLIA, D., LANDONI, P. & PAOLUCCI, E., 2021. Academic spinoffs: the role of entrepreneurship education. *International*

- Entrepreneurship and Management Journal*, vol. **17**, no. 1, pp. 369 – 399.
DOI: 10.1007/s11365-019-00601-9.
- SCHENKENHOFER, J. & WILHELM, D., 2020. Fuelling Germany's Mittelstand with complementary human capital: the case of the Cooperative State University Baden-Württemberg. *European Journal of Higher Education*, vol. **10**, no. 1, pp. 72 – 92. DOI: 10.1080/21568235.2019.1694421.
- YULEVA-CHUCHULAINA, R., 2022. Forming a Model for Innovative Strategies of Universities in Bulgaria. *Strategii na Obrazovatelnata i Nauchnata Politika-Strategies for Policy in Science and Education*, vol. **30**, no. 5, pp. 512 – 540. DOI: 10.53656/str2022-5-6-for.

LOCATION OF HIGHER SCHOOLS IN BULGARIA IN THE CONTEXT OF LABOUR MARKET FORMATION

Abstract. In this paper the authors try to highlight some of the problems facing higher education in Bulgaria. The relevance of the problem and research attempts to analyze the system and its supporting elements are presented. The article is an attempt to take a picture of higher education in Bulgaria, in the context of the specialists prepared by it. Using a questionnaire survey, the authors derive the needs of the labor market and the regional focus of socio-economic development. Analysis and assessment of the opportunities for the formation of an online labor market is also conducted. The trends of the need for higher education specialists in the labor market are examined, drawing relevant conclusions and recommendations.

Keywords: education; development; management; universities; business; regions

✉ **Dr. Tsvetelina Berberova-Valcheva, Assis. Prof.**

ORCID iD: 0000-0002-5843-8799

Prof. Kamen Petrov

ORCID iD: 0000-0002-6295-0664

Dr. Nikolay Tsonkov, Assoc. Prof.

ORCID iD: 0000-0002-9169-6511

Regional Development

Faculty of Management and Administration

University of National and World Economy

Sofia, Bulgaria

E-mail: tzberberova@unwe.bg

E-mail: kpetrov@unwe.bg

E-mail: n.tzonkov@unwe.bg